

HỒ CHÍ MINH VỚI VIỆC XÂY DỰNG MỘT NỀN GIÁO DỤC MỚI CỦA VIỆT NAM

GS, TS PHAN NGỌC LIÊN*

Trong một ý nghĩa nhất định, giáo dục (từ “Paidages” là “người dẫn dắt ai sang đường”) hình thành cùng với sự xuất hiện của con người. Thời kỳ xã hội nguyên thủy, lớp người già đã phải dạy dỗ cho thế hệ trẻ biết chế tạo và sử dụng công cụ lao động, truyền thụ kinh nghiệm sản xuất, quan hệ và lối sống cộng đồng. Giáo dục nhà trường ra đời khi có chữ viết, trong xã hội có giai cấp và nhằm phục vụ giai cấp thống trị. Không có giáo dục “vô tư”, “phi chính trị” trong một xã hội phân chia thành giai cấp đối kháng. Cuộc đấu tranh cho một nền giáo dục tiến bộ bao giờ cũng gắn với cuộc đấu tranh vì một xã hội công bằng, tiến bộ.

Vi vậy, giáo dục luôn là một cơ sở cho sự tồn tại, động lực cho sự phát triển xã hội, được nhân dân, các giai cấp thống trị quan tâm, xây dựng theo mục đích của mình.

Nhân dân Việt Nam có lịch sử lâu đời trong quá trình dựng nước và giữ nước và cũng có một nền giáo dục truyền thống, đặc biệt từ khi đất nước được độc lập, tự chủ. Nguyễn Trãi trong *Bình Ngô Đại cáo* xem nước ta “vốn có nền văn hiến đã lâu”, điều đó

có nghĩa nước ta là một nước có nền giáo dục phát triển. Giáo dục Việt Nam trong 10 thế kỷ của thời phong kiến đã sản sinh ra nhiều thầy giáo, học sinh tài giỏi, đạo đức, đóng góp cho đất nước những anh tài trên mọi lĩnh vực của đời sống xã hội. Tiêu biểu là Chu Văn An, Nguyễn Trãi, Nguyễn Bình Khiêm, Lê Quý Đôn, Võ Trường Toản, Đặng Huy Trứ, Nguyễn Đình Chiểu, Nguyễn Trường Tộ...

Đảng Cộng Sản Việt Nam ra đời đã kế thừa và phát huy nền giáo dục truyền thống trong công cuộc đấu tranh giải phóng dân tộc, kháng chiến chống Pháp, kháng chiến chống Mỹ, cứu nước và xây dựng chủ nghĩa xã hội. Ngày nay, Đảng đã đặt giáo dục và đào tạo thành “quốc sách hàng đầu, là tương lai của dân tộc”; Đại hội Đảng lần thứ IX (2001) còn nhấn mạnh: “*Phát triển giáo dục và đào tạo* là một trong những động lực quan trọng thúc đẩy sự nghiệp công nghiệp hóa, hiện đại hóa, là điều kiện phát huy nguồn lực con người - yếu tố cơ bản để phát triển xã hội, tăng trưởng kinh tế nhanh và bền vững”¹.

Trong quá trình xây dựng, lãnh đạo Đảng Cộng sản Việt Nam, Hồ Chí Minh đã đặc biệt coi trọng giáo dục, gắn giáo dục vào việc thực hiện, hoàn thành những nhiệm vụ trọng tâm của cách mạng. Vì

* Trường Đại học sư phạm Hà Nội

vậy, Người rất quan tâm đến giáo dục, chăm sóc ân cần đến thầy giáo và học sinh.

Trong quá trình tìm đường cứu nước (1911 - 1920), Hồ Chí Minh đã gắn cuộc đấu tranh giành độc lập với cuộc đấu tranh chống chế độ giáo dục nô lệ, đòi một nền giáo dục dân tộc tiến bộ. Bản *Yêu sách của nhân dân An Nam* gửi Hội nghị Vécxây (1919) có điều khoản đòi “Tự do học tập, thành lập các trường kỹ thuật và chuyên nghiệp ở tất cả các tỉnh cho người bản xứ”². Khi Hồ Chí Minh lên án, tố cáo tội ác mọi mặt của bọn thực dân ở các nước thuộc địa, đã dành một lời buộc tội danh thếp cho chính sách ngu dân: “Nhân dân Đông Dương khẩn khoản đòi mở trường học vì trường học thiếu một cách nghiêm trọng. Mỗi năm, vào kỳ khai giảng, nhiều phụ huynh phải đi gõ cửa, chạy chọt mọi nơi thần thế, có khi chịu trả gấp đôi tiền nội trú, nhưng vẫn không tìm được chỗ cho con học. Và hàng ngàn trẻ em đành chịu ngu dốt vì nạn thiếu trường.

... *Làm cho dân ngu để dễ trị*, đó là chính sách mà các nhà cầm quyền ở các thuộc địa của chúng ta ưa dùng nhất”³.

Đấu tranh chống sự thống trị của bọn thực dân để quốc để xây dựng một xã hội độc lập, tự do, văn minh, tiến bộ. Trong việc xây dựng này, Hồ Chí Minh dành cho giáo dục một vị trí quan trọng. “Chương trình Việt Minh” mà Người chủ trì soạn thảo ghi rõ:

“C. VĂN HÓA GIÁO DỤC

1. Huy bỏ nền giáo dục nô lệ. Gây dựng nền quốc dân giáo dục. Cường bức giáo dục từ bậc sơ học. Mỗi dân tộc có quyền dùng tiếng mẹ đẻ trong nền giáo dục dân tộc mình.

2. Lập các trường chuyên môn huấn luyện chính trị, quân sự, kỹ thuật để đào tạo các lớp nhân tài.

3. Khuyến khích và giúp đỡ các hạng trí thức được phát triển tài năng của họ.

4. Khuyến khích và giúp đỡ nền giáo dục quốc dân làm cho nòi giống ngày thêm mạnh.

D. ĐỐI VỚI CÁC TẦNG LỚP NHÂN DÂN

...

4. *Học sinh*: Bỏ học phí, bỏ khai sinh hạn tuổi. Mở thêm trường học. Giúp đỡ học trò nghèo.

E. XÃ HỘI

...

3. Lập ấu trĩ viên để chăm nom trẻ con”⁴.

Cách mạng tháng Tám 1945 thành công, nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa được thành lập. Trong hàng nghìn công việc của nước cộng hòa non trẻ, Chủ tịch Hồ Chí Minh nêu ba kẻ thù chính cần phải đấu tranh tiêu diệt. Đó là “giặc đói”, “giặc dốt” và “giặc ngoại xâm”. Ba loại giặc này là đồng minh của nhau, liên kết với nhau để tàn phá dân tộc ta; vì vậy, trong cuộc đấu tranh để bảo vệ và phát triển cách mạng phải đồng thời có kế hoạch tiêu diệt chúng. Bởi vì “Một dân tộc dốt là dân tộc yếu”⁵. Ba mục tiêu trên cũng là những “công việc cần làm ngay” đáp ứng quyền lợi chính đáng của nhân dân, gây lòng tin vào cách mạng, vào Đảng. Cho nên, đó là những việc cấp bách phải thực hiện: “... Chúng ta tranh được tự do, độc lập rồi mà dân cứ chết đói, chết rét, thì tự do, độc lập cũng không làm gì. Dân chỉ biết rõ giá trị của tự do, của độc lập khi mà dân được ăn no, mặc đủ. Chúng ta phải thực hiện ngay:

1. Làm cho dân có ăn.

2. Làm cho dân có mặc.

3. Làm cho dân có chỗ ở.

4. Làm cho dân có học hành”⁶.

Những điều căn dặn, cũng là kế hoạch thực hiện mà Chủ tịch Hồ Chí Minh nêu và còn thể hiện tấm lòng của Người đối với nhân dân. Xác định con đường đúng đắn cho dân tộc, xây dựng Đảng, lãnh đạo cuộc đấu tranh giành độc lập và xây dựng đất nước theo con đường XHCN là mục tiêu, lý tưởng, tình cảm, nguyện vọng của Hồ Chí Minh đối với Tổ

quốc, đối với đồng bào: “Tôi chỉ có một sự ham muốn, ham muốn tột bậc, là làm sao nước ta được hoàn toàn độc lập, dân ta được hoàn toàn tự do, đồng bào ai cũng có cơm ăn áo mặc, ai cũng được học hành”⁷.

Hồ Chí Minh là một thầy giáo - thầy giáo Nguyễn Tất Thành ở trường Dục Thanh, thầy giáo Vương ở các lớp huấn luyện cán bộ cách mạng Việt Nam tại Quảng Châu (1925 - 1927) và ở nhiều lớp huấn luyện khác trong và ngoài nước, một nhà giáo dục (nêu những nguyên tắc cơ bản của một nền giáo dục mới trên cơ sở chủ nghĩa Mác - Lênin kết hợp với truyền thống và thực tiễn giáo dục Việt Nam). Người thực sự đã đặt nền móng xây dựng một nền giáo dục mới, một khoa học giáo dục mác xít - leninít Việt Nam.

Hồ Chí Minh không chỉ góp phần cùng Đảng và Nhà nước hoạch định và chỉ đạo thực hiện đường lối, chính sách giáo dục mà còn xây dựng những nguyên tắc cơ bản của nền giáo dục Việt Nam mới. Trong mọi lĩnh vực của giáo dục học, Hồ Chí Minh đã có nhiều đóng góp quan trọng về xác định chức năng, nhiệm vụ của giáo dục, về xây dựng lý luận dạy học nói chung, phương pháp dạy học các môn học xã hội và nhân văn nói riêng, về giáo dục đạo đức, phẩm chất, về việc nhân dân đóng góp cho giáo dục... Trong những vấn đề như vậy, Hồ Chí Minh đặc biệt chú trọng đến thế hệ trẻ. *Thư gửi các học sinh* (tháng 9 - 1945) nhân “Ngày khai trường đầu tiên ở nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa” đã thể hiện tư tưởng của Chủ tịch Hồ Chí Minh đối với việc chăm lo giáo dục thế hệ trẻ. Người chỉ rõ nhiệm vụ của học sinh khi đất nước đã giành được độc lập là “cần phải xây dựng lại cơ đồ mà tổ tiên đã để lại cho chúng ta, làm sao cho chúng ta theo kịp các nước khác trên hoàn cầu”. Trong cuộc đấu tranh này, thanh thiếu niên, học sinh có vai trò lớn: “Non sông Việt Nam có trở nên tươi đẹp hay không, dân tộc Việt Nam có bước tới đài vinh

quang để sánh vai với các cường quốc năm châu được hay không, chính là nhờ một phần lớn ở công học tập của các em”⁸.

Thư gửi các học sinh đã vạch ra đường lối xây dựng nền giáo dục mới khi đất nước giành được độc lập, đang tiến hành công cuộc kiến quốc và kháng chiến. Những luận điểm cơ bản này được bổ sung, hoàn chỉnh thành đường lối giáo dục của Đảng và Nhà nước, theo tư tưởng Hồ Chí Minh.

Thư gửi các cán bộ, cô giáo, thầy giáo, công nhân viên, học sinh, sinh viên, nhân dịp bắt đầu năm học mới (tháng 10 - 1968) được xem là Di chúc của Bác Hồ gửi cho toàn ngành giáo dục. Thư của Người là sự tổng kết và đề xuất những quan điểm giáo dục, không chỉ phù hợp với điều kiện cuộc kháng chiến chống Mỹ, cứu nước mà còn là nguyên lý, định hướng cho sự nghiệp giáo dục của chúng ta ngày nay và mai sau.

Từ thực tiễn cách mạng nói chung, giáo dục nói riêng, qua những tài liệu, văn kiện của Hồ Chí Minh và Đảng Cộng sản Việt Nam, chúng ta có thể nêu ra một số nội dung cơ bản của tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục.

Tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục là bộ phận hữu cơ của tư tưởng Hồ Chí Minh, được hình thành và phát triển cùng với tư tưởng Hồ Chí Minh và thực tiễn của giáo dục Việt Nam, trên cơ sở kế thừa, kết hợp quan điểm mác xít - leninít về giáo dục với truyền thống giáo dục Việt Nam, kinh nghiệm giáo dục thế giới. Có thể khái quát mấy điểm chủ yếu.

Thứ nhất, giáo dục là một bộ phận quan trọng của hoạt động xã hội; vì vậy, giáo dục là một mặt trận trong sự nghiệp đấu tranh giải phóng dân tộc, kháng chiến bảo vệ Tổ quốc và xây dựng đất nước theo con đường XHCN. Điều này đã được thực tiễn xác nhận. Trong kháng chiến chống Pháp, chống Mỹ chúng ta không chỉ thắng “trên mặt trận chính trị, quân sự, mà ta đã thắng chúng cả trên mặt trận giáo dục và đào tạo cán bộ”⁹.

Thứ hai, giáo dục gắn liền với chế độ chính trị; vì vậy, phải coi trọng việc thực hiện mục tiêu giáo dục, chú trọng công tác giáo dục chính trị tư tưởng. Về điều này, Chủ tịch Hồ Chí Minh đã khẳng định: “Trên nền tảng *giáo dục chính trị và lãnh đạo tư tưởng tốt phải phấn đấu nâng cao chất lượng văn hóa và chuyên môn nhằm thiết thực giải quyết các vấn đề do cách mạng nước ta đề ra và trong một thời gian không xa, đạt những đỉnh cao của khoa học và kỹ thuật*”¹⁰.

Tư tưởng này được thể hiện ở việc tổng hợp những nguyên tắc, nguyên lý giáo dục về mối quan hệ giữa các bộ phận cấu tạo nên giáo dục: tư tưởng và chuyên môn, nghiệp vụ; học và hành; giáo dục và khoa học... Đây là những vấn đề có tính quy luật của sự tồn tại và phát triển một nền “giáo dục vừa hồng vừa chuyên”, đáp ứng được những nhiệm vụ của đất nước trong việc đào tạo thế hệ trẻ như Hồ Chí Minh đã khẳng định: “Muốn xây dựng chủ nghĩa xã hội, trước hết cần có những *con người xã hội chủ nghĩa*”¹¹.

Thứ ba, cần phải thực hiện nguyên lý giáo dục, học đi đôi với hành, lý luận gắn với thực tế... Đây là điều thể hiện bản chất của nền giáo dục nước ta, phục vụ tốt nhất việc đào tạo những chủ nhân của đất nước, có tinh thần độc lập, tự chủ, sáng tạo. Một trong những điều mà Hồ Chí Minh căn dặn là: “Phải nêu cao tác phong độc lập suy nghĩ và tự do tư tưởng. Đọc tài liệu thì phải đào sâu hiểu kỹ, không tin một cách mù quáng từng câu một trong sách, có vấn đề chưa thông suốt thì mạnh dạn đề ra và thảo luận cho vỡ lẽ...”¹².

Thứ tư, phải xuất phát từ quan điểm “cách mạng là sự nghiệp của quần chúng” để tiến hành công cuộc “xã hội hóa” giáo dục, làm cho các tầng lớp nhân dân được quyền học tập và có nghĩa vụ đóng góp xây dựng giáo dục. Chủ tịch Hồ Chí Minh nhấn mạnh đến việc “phát huy đầy đủ dân chủ xã hội chủ nghĩa”, “xây dựng đoàn kết chặt chẽ” trong trường, giữa nhà trường và xã hội, làm sao cho mọi người “... *thật sự quan tâm hơn nữa đến sự nghiệp này, phải chăm sóc*

nhà trường về mọi mặt, đẩy sự nghiệp giáo dục của ta lên những bước phát triển mới”¹³.

Tổng hợp những quan điểm trên, chúng ta nhận thức rằng, theo tư tưởng Hồ Chí Minh, việc giáo dục phải thể hiện một yêu cầu mang tính nguyên lý là “giáo dục nhằm đào tạo *những người kế tục sự nghiệp cách mạng to lớn của Đảng và nhân dân ta*”¹⁴. Điều khẳng định này được nhắc lại trong *Di chúc* thiêng liêng của Người: “Bồi dưỡng thế hệ cách mạng cho đời sau là một việc rất quan trọng và rất cần thiết”¹⁵.

Những quan điểm cơ bản trong tư tưởng Hồ Chí Minh về giáo dục được tiếp thụ và vận dụng trong xây dựng nền giáo dục nước ta từ sau Cách mạng tháng Tám đến nay, đã đưa lại nhiều thành tựu to lớn, góp phần đào tạo những thế hệ thanh niên cho kháng chiến chống Pháp, chống Mỹ và cho xây dựng CNXH. Tuy nhiên, giáo dục vẫn còn nhiều vấn đề cần được giải quyết để phục vụ có hiệu quả sự nghiệp CNH, HĐH đất nước. Một trong những vấn đề cần nhanh chóng khắc phục là sự giảm sút chất lượng đào tạo về mặt phẩm chất đạo đức, tư tưởng, trình độ văn hóa, năng lực thực hành... Điều này do nhiều nguyên nhân, song một nguyên nhân quan trọng là chưa đúng thật vững trên quan điểm Hồ Chí Minh đề ứng phó với những tình huống gay gắt trong giáo dục, để phát triển đúng hướng nền giáo dục theo Nghị quyết Đại hội X của Đảng, sự chỉ đạo của Quốc hội và Chính phủ nước Cộng hòa XHCN Việt Nam.

1. Đảng Cộng sản Việt Nam: *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ IX*, CTQG, H, 2001, tr.108 - 109

2. *Hồ Chí Minh Toàn tập*, CTQG, H, 2000, T.1, tr. 435

3. *Sđd*, T. 2, tr. 98, 99

4. *Sđd*, T.3, tr.584 - 585

5, 6, 7, 8. *Sđd*, T.4, tr.8, 152, 161, 32-33

9, 10, 13, 14, 15. *Sđd*, T.12, tr. 402-403, 403, 404, 404, 510

11. *Sđd*, T.10, tr. 310

12. *Sđd*, T.8, tr.500.